

5. Макареня А. А. Образование взрослых как фактор социокультурного развития регионов. Монография по вопросам модернизации системы образования взрослых / Макареня А. А., Суртаева Н. Н. – СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2005. – 116 с.
6. Малитиков Е. Образование взрослых – важный фактор общественного развития / Е. Малитиков // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – №1. – С.22-27.
7. Митина А. М. Дополнительное образование взрослых за рубежом: Концептуальное становление и развитие / А. М. Митина. – М.: Наука, 2004. – 304 с.
8. Падалка О. С. Педагогічні технології. Навчальний посібник / Падалка О. С., Нісімчук А. М., Смолюк І. О., Шпак О. Г. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. П. Бажана, 1995. – 254 с.
9. Питерс Т. Теория организаций / Питерс Т., Уотермен Р.: Пер.с англ. / Предисл. А. К. Соколова. – М.: Весь мир, 2005. – 244 с.
10. Подобед В. И. Системное управление образованием взрослых / Подобед В. И. – СПб.: ИОВ РАО. – 232 с.
11. Професійна освіта у зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: Монографія / За ред. Н. Г. Ничкало, В. О. Кудіна. – Черкаси: Вибір, 2002. – 322 с.
12. Развитие государственно-общественного управления образованием взрослых. Монография / Под общей ред. докт. пед. наук, профессора В. И. Подобеда. – СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2004. – 236 с.
13. Системное управление образованием взрослых в условиях модернизации. Монография в 3-х томах / Научн. редактор А. И. Жилина. – СПб.: ГНУ ИОВ РАО, 2006. – 176 с.
14. Сорокопуд Н. А. Роль глобальных проблем человечества в формировании нового мирового порядка / Н. А. Сорокопуд // Актуальные проблемы гуманитарных наук. Сб. науч. статей. Отв. ред. В. М. Утенков. – Вып. 11. – М., Цен. «Альфа» МГОПУ им. М. А. Шолохова, 2005.
15. Тараненко М. Г. Шляхи формування і розвитку української освіти / М. Г. Тараненко, С. І. Болтівець // Шкільна бібліотека. – 2003. – №3. – С. 153-172.
16. Топоркова О. В. Дополнительное образование: тенденции развития во второй половине XX века в Великобритании / О. В. Топоркова, А. М. Митина // Новые образовательные системы и технологии обучения в вузе: межвуз. сб. науч. тр. – Волгоград: Политехник, 2000. Вып. 6, часть 2. – С.15-20.

Надійшла до редколегії 30.09.2009

УДК 37.929

Бондар Л. С., Прокопенко Л. І., Біда О. А.

„ЩИРИЙ МАЛОРОСІЯНИН”, ПАТРИАРХ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ (До 205-річчя від дня народження Максимовича Михайла Олександровича)

У статті проведено аналіз становлення особистості та формування системи педагогічних поглядів видатного науковця М. О. Максимовича. Ключові слова: М. О. Максимович.

Бондарь Л. С., Прокопенко Л. И., Бидя Е. А. «Настоящий малороссиянин», патриарх украинской науки (К 205-летию со дня рождения Максимовича Михаила Александровича). В статье проведен анализ становления личности и формирования системы педагогических взглядов выдающегося педагога М. А. Максимовича. Ключевые слова: М. А. Максимович.

Bondar L. S., Prokopenko L. I., Bida E. A. «Real malorossiyanin», patriarch of Ukrainian science (To 205 years from the day of birth of Maksimovich Michael of Alexander). The analysis of becoming of personality and forming of the system of pedagogical looks of prominent research worker M. A. Macsimovich is conducted in the article. Keywords: M. A. Macsimovich.

Михайло Олександрович Максимович народився на хуторі Тимківщина Золотоніського району Черкаської області 15 вересня 1804 року. Батько був військовослужбовцем, переймався архітектурою, знався на історії, літературі мистецтві, мати – нащадок старшинських козацьких родів. Усі п'ять братів Гликерії Федорівни закінчили Московський університет.

Початкову освіту Михайло здобув у Золотоніській церковнопарафіяльній школі, де вивчив грамоту, часословець і псалтир. З семи років навчався основам різних наук та латини у свого дядька, доктора права, професора Харківського університету І. Ф. Тимківського у маєтку в Туранівцях. Саме Ілля Федорович і заронив у душу хлопчика перші зерна любові до філософії та взагалі до науки. Наприкінці 1812 року Михайла віддали до Новгород-Сіверської гімназії, засновником якої був І. Ф. Тимківський, а директором – його тесть, статський радник І. І. Халанський. Тут він серйозно

захопився природничими науками, зокрема ботанікою, ознайомився з творчістю М. В. Ломоносова, В. А. Жуковського, Г. Р. Державіна. У 1819 р. М. О. Максимович закінчив гімназійний курс, виголосивши на публічному екзамені промову про історію освіти. Цього ж року він переїхав до Москви до свого дядька Р. Ф. Тимківського, професора грецької та римської словесності Московського університету. Вищу освіту племінникові допомогли здобути Роман Федорович та інший дядько – Єгор Федорович, чиновник міністерства закордонних справ. У 1819 році Михайла зараховують «казеннокоштным» студентом словесного (філологічного) відділення Московського університету, а через два роки він переходить на природничо-математичний факультет.

У ці роки виявилось наукове обдарування юнака. Захоплення природничими науками в гімназії та під час навчання в університеті переросло у справжнє покликання. У 1821 році було надруковано перший науковий доробок М. О. Максимовича – переклад статті Мірбеля «К чому служат листья на растениях». Після успішного закінчення Московського університету (1823) М. О. Максимовича залишили для наукової та викладацької роботи у галузі ботаніки. Спочатку він працює у бібліотеці університету, університетському гербарії. Молодий учений багато часу віддавав також педагогічній діяльності: читав курси господарської ботаніки і садівництва (1825-1829) у Землеробській школі, курс природознавчої історії (1826-1833) в університетському «шляхетному пансіоні», курс ботаніки в університеті (з 1828), двічі на рік викладав ботаніку у Московській комерційній практичній академії. Його лекції вирізнялися науковою ґрунтовністю і новаторством, «новітністю філософських ідей і висновків», стрункістю викладу. У 1826 році попечитель Московського навчального округу Д. І. Писарев запропонував йому посаду завідувача університетським ботанічним садом і гербарієм.

Народжений і вихований в Україні, М. О. Максимович увібрав у себе основні риси ментальності рідного народу. Він нерідко зазнавав зверхнього ставлення колег за своє неприховане «малоросійство». Туга за Батьківщиною особливо зростає після смерті матері (1829), яка ще в 1825 році писала, що «...счастье свое найдешь не в столице, но на своей родине». Переїзд до України став реальністю після відкриття в Києві університету. З 1834 р. учений працює на посаді завідувача кафедри російської словесності й декана історико-філологічного факультету, а з жовтня цього ж року став ректором університету св. Володимира. За короткий час ректорства (півтора року) він зробив багато для організації навчання у новоствореному навчальному закладі: облаштування навчального приміщення, створення видавничої бази, належних лабораторій, підручників і наочних посібників. Просвітитель прагнув втілити у життя свій план удосконалення освіти у країні. Цей задум полягав у розширенні можливості отримання освіти представниками усіх без винятку верств населення. Обов'язковою умовою була відміна тілесних покарань. Важливим пунктом його проекту було усіяке сприяння розвитку української науки, в тому числі історії, мовознавства, а також етнографії, фольклористики та ін. Максимович мав намір укласти український словник, видати нове зібрання українських пісень, підготувати українську енциклопедію.

В університеті Михайло Олександрович не лише викладав теорію словесності, а й дбав про творчий розвиток своїх студентів. Він опікувався студентськими роботами – і студіями з естетики, з етики, і пройнятих духом німецької класичної філософії історичними розвідками і поетичними спробами, белетристикою. Серед найвідоміших його учнів – М. А. Тулов (професор лицю князя Безбородька), М. Т. Костир (викладач Київського й Харківського університетів), І. А. Лінниченко (професор Одеського університету), І. В. Вернадський (учений політеконом) та ін.

Результатом викладацької діяльності М. О. Максимовича в університеті св. Володимира з 1834 до 1845 рр., крім читання лекцій та промов, ведення практичних і теоретичних семінарів були і 27 статей і монографій, присвячених лише філологічним і мовознавчим проблемам, історичному розвитку східнослов'янських мов і літератур: «Песнь о полку Игореве, сложенная в конце XII в. на древнем русском языке» (1837), «История древней русской словесности» (1839), «Русская речь в сравнении с западнославянскою» (1845). У праці «Критико-историческое исследование о русском языке» (1838) він характеризує три східнослов'янські мови (малоруську, білоруську і великоруську) і встановлює їхню самостійність.

Варто підкреслити, що у цей же період, відстоюючи право української мови на самостійність, учений присвячував їй багато часу, а також літературній проблематиці: галицькій поезії («О стихотворении червонорусских», (1841)), українському правопису («О правописании малорусского языка», (1841)), українській етимології («О малороссийском произношении местных имен (об

именах южнорусских городов»)), (1843)), українській поезії («О народной исторической поэзии в древней Руси», (1845)). М. О. Максимович – один із творців української «мовної програми», його варіант українського правопису, який був поширений у Галичині, на Буковині та Закарпатті впродовж століття, дістав назву «максимовичівки». На думку самого Михайла Олександровича, уся ця робота стала підготовкою до написання книжки «Начала русской филологии» (1847).

Слід звернути увагу на особливе ставлення просвітителя до українських пісень. Він віддавав їм перевагу перед усіма іншими джерелами усної народної творчості. Максимович підготував і видав збірки «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834), «Сборник украинских песен» (1849), «Дни и месяцы украинского селянина» (1856).

Його збірка «Малороссийские песни», що стала значним внеском до скарбниці духовності України, містить 127 творів (думи, історичні гайдамацькі й чумацькі пісні). У передмові автор наголошує, що в українських піснях звучить душа народу, а назву «Малороссийский язык» узято з титульного листа «Енеїди» І. П. Котляревського. Понад 20 років збиралися пісні, які ввійшли до збірки. Це була перша спроба їх систематизації, вивчення, що стало важливою подією в історії фольклористики, дало змогу глибоко осмислити історію народу, його багатовікову мудрість, традиції, звичаї, обряди.

М. О. Максимович – один із перших дослідників історії України. Він опублікував і видав ряд монографій з історії Київської Русі: «Откуда пошла Русская земля» (1837), «История древней русской словесности» (1839), «Начала русской филологии» (1847) та ін. Видав по три книжки альманахів «Денница» (1830-1834) та «Киевлянин» (1840-1841, 1850), дві – альманаху «Украинец» (1859, 1864). Цими альманахами започатковано розвиток української журналістики. Як вважають деякі українські вчені, «власне не Костомаров послужив зв'язуючою ланкою між харківським і київським етапами «винайдення» України, а саме Максимович, який, хоча й не належав до харківського гуртка, але натомість підготував київський осередок до сприйняття ідей українського відродження» (7, с. 221). Михайло Олександрович не входив до українських гуртків, зокрема й Кирило-Мефодіївського братства, був лише їх ідейним натхненником. У 1843р. його обрали редактором «Памятников словесности и народного просвещения», членом київського «Комитета для изыскания древностей». Між 1829 і 1847 роками М. О. Максимовича кооптували до членів багатьох науково-дослідних товариств: «Императорского Московского общества испытателей природы» (1829), «Московского общества любителей российской словесности» (1833), «Императорского Московского общества истории и древностей российских» (1834), «Одесского общества любителей истории и древностей» (1839), «Временной комиссии для разбора древних актов» (1843) та ін.

Учений-енциклопедист свято шанував старовину, розумів її значення для освіти народу, був знаним бібліографом «стародавніх книг». Книгодрукування і поширення книжок, на його думку, – це невід'ємна складова культури. В «Киевлянине» було опубліковано велику статтю на цю тему – «Книжная старина южнорусская» (1849-1850 р.). Багато часу віддавав Михайло Олександрович вивченню історії міст і сіл України. В альманасі «Украинец» (1864) він вміщує нариси про Київ, Волинь та ін. Як писав В. О. Замлинський, «Максимович перший здійснив спробу визначити, коли вперше стало вживатися слово «Україна», вказавши у статті «Откуда идет русская земля», що воно з'явилося 1187 р. і спочатку означало «Київську область», а потім поширилося на всю територію, де оселився український народ» (10, с. 28).

За 1845-1857 роки М. О. Максимович підготував понад сорок праць з історії. Він, зокрема, переклав українською мовою «Слово о полку Ігоревім» (1857), вважаючи, що воно має неocenне значення для дослідження історії Київської Русі. Зацікавлення «Словом» тривало в ученого впродовж 36 років (1833-1869). Започатковану ним традицію перекладу й наукового дослідження цього визначного твору пізніше розвивали й інші відомі вчені.

Перебування у Москві відзначено особливо зустрічами з Т. Г. Шевченком, П. О. Кулішем, М. І. Костомаровим та ін. Після повернення в Україну в 1859 році учений продовжував плідно й творчо працювати. Наукову діяльність М. О. Максимовича можна поділити на три періоди: московський, київський та михайлогірський. Михайло Олександрович Максимович залишив роботи з ботаніки, зоології, фізики, філології, географії, етнографії, філософії, археології, історії; є одним із попередників еволюційної теорії Ч. Дарвіна; плідно працював у царині джерелознавства, хронології, дипломатії. За своє життя написав і опублікував понад 260 праць. Крім того, він – один із перших дослідників історії України, основоположник історіографії, української етнографії,

фольклористики; проаналізував книжки І. Фундукля «Обозрение могил, валов и городищ в Киевской губернии» (1847) та С. П. Крижанівського «Обозрение Киева в отношении к древностям» (1847), праці, що стосуються історії Київської Русі, Запорозької Січі, визвольної війни (1648-1654). Зібрав рідкісні відомості з історії міст і сіл України, які й до нашого часу не втратили наукової цінності. Особливе місце відводив Михайло Олександрович дослідженню теми козацтва. Великою його заслугою є узагальнення аналітичних матеріалів про Богдана Хмельницького – представника «слави козацтва Південної Русі». Одним з перших серед вітчизняних істориків він показав справжнє значення Визвольної війни українського народу. В журналі «Основа» Максимович надрукував «Листи про Богдана Хмельницького» (1861). Він дослідив багато архівних документів, які дали можливість встановити об'єктивність історії козацтва.

У вересні 1871 р. на святкуванні 50-річчя науково-літературної діяльності М. О. Максимовича за пропозицією Київського університету йому було вручено диплом почесного доктора слов'янської філології, а в жовтні – обрано членом-кореспондентом Російської Академії наук (відділення російської мови і словесності). Він був почесним членом 21 організації, товариств і навчальних закладів, а також Московського, Петербурзького, Київського й Одеського університетів.

Михайло Олександрович помер 10(22) листопада 1873 року. Похований на хуторі Михайлова Гора, поблизу с. Прохорівка (тепер Канівський район Черкаської області).

У 1876-1880 рр. шанувальники вченого видали тритомне зібрання його творів, у 1994 р. – вибрані українознавчі твори: історичні, етнографічні, фольклористичні та мовознавчі студії, в основі яких – правдиве і пристрасне слово про замовчувані або спотворені впродовж десятиліть сторінки нашої непрості історії. Низка розвідок присвячена пам'ятним місцям української столиці. Увійшли до збірки сказання про Коліївщину, Переяславщину, гетьманів Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, козаків придніпровських, дослідження з історії української мови, а також автобіографія автора. До 150-річчя від дня народження цієї непересічної особистості І. П. Білоконь видав книжку «Михайло Олександрович Максимович», а з нагоди 190-річчя від дня народження «патріарха української науки» відбулася ІV науково-освітня конференція «Педагог, учений, патріот». У 1999 році В. А. Короткий та С. Г. Біленький присвятили його науковій діяльності книжку «Михайло Максимович та освітні практики на Правобережній Україні в першій половині ХІХ століття». Дослідники творчої спадщини М. О. Максимовича називають його «українським Ломоносовим», людиною «універсальних інтересів», якою прожито інтенсивне, багатогранне життя, яка мала «всеевропейське визнання», залишилася в народній пам'яті «нащадком козацького роду», «діячем доби Відродження», вченим, патріотом, який підніс українську науку на рівень найкращих світових досягнень. Символічно, що й сьогодні на Черкаській землі височить три гори: Богданова (м. Чигирин; Богдан Хмельницький), Тарасова (м. Канів; Тарас Шевченко), Михайлова (с. Прохорівка; Михайло Максимович).

Інтерес сучасних науковців до педагогічної спадщини М. О. Максимовича підтверджується не лише чималою кількістю праць, в яких розглядається досить широкий спектр питань, а й проведенням Всеукраїнських науково-практичних конференцій, Максимовичівських читань. Так у 2004 р. в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького було започатковано проведення перших Всеукраїнських Максимовичівських читань. Реалізація завдань, що висувуються перед наукою, неможлива без глибокого вивчення, критичного осмислення і творчого використання невичерпного досвіду минулого, зокрема, теоретичної спадщини Михайла Олександровича Максимовича.

Література

1. Бойко Н. И. М. Максимович: „Не покину, – поки згину, – мою Україну...”: Історіографічний нарис життя і творчості М. О. Максимовича / Н. И. Бойко. – Сміла: Тясмин, 2001. – 174 с.
2. «Денница»: Альманах, изданный М. А. Максимовичем. – М., 1830-1834, Кн. 1-3 / С. Н. Лахно, Л. Г. Фризман (подгот.). – Х., 2000. – 320 с.
3. Педагог, учений, патріот: Матеріали ІV наук.-освіт. конф., присвяченої М. О. Максимовичу (груд. 1994). – К., 1997. – 78 с.
4. Максимович М. А. Собрание сочинений: В 3 т. – К., 1876-1888. – 745 с.

Надійшла до редколегії 24.09.2009